

۱۳۷۸ / ۹ / ۲۰

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بررسی شعر غنایی فارسی در محدوده قرن ششم تا هشتم هجری قمری

به وسیله
زرین واردی

پایان نامه

ارائه شده به دانشکده تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از فعالیتهای تحصیلی
لازم برای اخذ درجه دکتری

در رشته

زبان و ادبیات فارسی

از

دانشگاه شیراز

شیراز، ایران

۱۴۵۵۸

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان نامه با درجه: عالی
امضاء اعضاء کمیته پایان نامه:

..... دکتر منصور رستگار فسایی، استاد بخش فارسی (رئیس کمیته)

..... دکتر غلامرضا افراسیابی، دانشیار بخش فارسی

..... دکتر محمدیوسف نیری، دانشیار بخش فارسی

..... دکتر سیدمحمد مهدی جعفری، دانشیار بخش فارسی

..... دکتر فریده پورگیو، استادیار بخش زبانهای خارجی

مهرماه ۱۳۷۸

۲۷۱۹

تقدیم به

روح پرفروغ «مادرم»؛ خورشیدی که گرمای مهر
مادرانه‌اش تا غروب زندگی‌ام، زینت بخش قلب من است.

و تقدیم به

پدر بزرگوارم که هستی‌ام ریزه‌خوار وجود پر عطوفت
اوست.

و با سپاس از

همسر صبور و همراهم

و

خواهران مهربان و فداکارم

۲۷/۱۶۰

سپاسگزاری

صمیمانه‌ترین سپاسها را به پیشگاه جناب آقای دکتر
رستگار (استاد راهنمای پایان‌نامه) و جناب آقایان دکتر
افراسیابی و دکتر نیری (اساتید مشاور پایان‌نامه) تقدیم
می‌دارم.

امید که خنکای سایه وجودشان پیوسته بر سر راهیان
طریق ادب، بردوام باشد.

چکیده

بررسی شعر غنایی فارسی در محدوده قرن ششم تا هشتم هجری قمری

توسط:

زرین واردی

عنوان پایان نامه «بررسی شعر غنایی فارسی در محدوده زمانی قرن ششم تا هشتم» می باشد. هدف از انجام این پژوهش، تتبع در ساختار و محتوای شعر این سه قرن و تدوین مجموعه ای است که در نهایت ایجاز، کاملترین اطلاعات را درباره شعر غنایی در اختیار خواننده گذاشته و یک نمای کلی از شعر این سه قرن به او ارائه دهد. فصل اول به مقدمه و فصل دوم به مرور بر تحقیقات انجام شده در زمینه موضوع پایان نامه اختصاص دارد.

در فصل سوم به بیان روش و مراحل کار پرداخته ایم و متذکر شده ایم که این پایان نامه مبنای پژوهشی و کتابخانه ای داشته و پس از مطالعه کتب مختلف و گردآوری اطلاعات و یادداشت برداری از آنها، تبویب و فصل بندی شده و هر یادداشت در فصل مربوط به خود جای گرفته و پس از چندین بار پیش نویس، به صورت فعلی درآمده است.

در فصل چهارم پس از بیان مدخلی که در آن به طرح مباحث کلی پیرامون واژه غنا پرداخته ایم، به جمع آوری نظریات صاحب نظران ایرانی و غیر ایرانی درباره شعر غنایی مبادرت نموده و در انتها نتیجه ای از کل مباحث که حاوی نظریات نهایی نگارنده نیز می باشد، ذکر کرده ایم. فصل پنجم به ارائه تعاریفی از سایر انواع ادبی (حماسی، تعلیمی، نمایشی) و تمایزات و چگونگی تقدّم و تأخّر آنها بر شعر غنایی، اختصاص دارد.

در فصل ششم مروری بر سیر ادب غنایی جهان داشته ایم. در این فصل ابتدا به چگونگی

پیدایش و کهن‌ترین نمونه‌های شعر غنایی در ملل مختلف اشاره شده و سپس ذکری از برجسته‌ترین شاعران غنایی‌گو و آثار برگزیده آنها به میان آمده است و در انتهای فصل نیز به بیان شباهتها و تفاوت‌های ادب غنایی جهان با ایران پرداخته‌ایم.

در فصل هفتم ابتدا، نخستین نشانه‌های پیدایش شعر غنایی در ایران را مورد بررسی قرار داده و سپس مروری بر چهره‌های پیشگام شعر غنایی در ایران و خصیصه‌های شعری آنها داشته‌ایم. از آنجا که شعر غنایی با مسایل تاریخی و اجتماعی ارتباط مستقیم دارد، در فصول هشتم، نهم و دهم به بررسی اوضاع سیاسی - تاریخی - اجتماعی ایران در قرون ششم، هفتم و هشتم پرداخته و سپس به تأثیری که فراز و نشیب‌های این اوضاع بر شعر این سه قرن، داشته، اشاره نموده‌ایم. در فصل یازدهم که در واقع اصلی‌ترین و مفصل‌ترین بخش رساله است، مروری بر زندگی، آثار، اندیشه و سبک سخنوری شاعران غنایی‌گوی این سه قرن داشته و بر اساس تعریفی که در فصل چهارم از شعر غنایی ارائه کرده‌ایم به بررسی و تحلیل اشعار غنایی آنها پرداخته‌ایم. فصل دوازدهم به بیان «قالب‌های» رایج در شعر غنایی و موارد کاربرد هر کدام از این قالب‌ها، اختصاص دارد.

در فصل سیزدهم به بیان «انواع شعر غنایی» و تاریخچه و قالب‌های مخصوص هر کدام از آنها، اشاره داشته‌ایم.

فصل چهاردهم به «مضامین شعر غنایی» اختصاص دارد و منظور از «مضامین» موضوعاتی مانند غم، هجران، فلسفه و ... است که به وفور در شعر غنایی مشاهده می‌شود، اما در شمار «انواع» قرار نمی‌گیرد.

فصل پانزدهم به بررسی «عناصر شعر غنایی» یعنی اجزاء تشکیل دهنده اشعار غنایی مانند زمان، مکان، اشخاص، طبیعت و ... اختصاص دارد.

در فصل شانزدهم به بیان «ویژگی‌های صوری شعر غنایی»؛ یعنی مسایلی از قبیل زبان، سبک، موسیقی بیرونی و کناری، آرایه‌های ادبی و عناصر آوایی پرداخته‌ایم. در فصل هفدهم به «زیبایی‌های معنوی» یعنی اموری که به طرز پنهان و ظریفی باعث زیبایی شعر می‌شوند، اشاره شده است.

در فصل هجدهم، نتیجه‌ای از کل مطالب از دو بعد «ساختار» و «محتوا» فراهم کرده و در انتها به ذکر فهرست منابع و مآخذ پرداخته‌ایم.

«فهرست مطالب»

صفحه	عنوان
۱	فصل اوّل.....
۱	مقدمه.....
۳	فصل دوّم.....
۳	مروری بر تحقیقات گذشته.....
۶	فصل سوّم.....
۶	روش، مراحل و مواد تحقیق.....
۹	فصل چهارم / تعریف شعر غنایی.....
۹	۱.۴. مدخلی بر بحث تعریفات شعر غنایی.....
۱۲	۲.۴. تعریفات شعر غنایی.....
۲۲	۳.۴. نقد و نتیجه گیری تعریفات.....
۲۵	فصل پنجم / شعر غنایی و سایر گونه های ادبی.....
۲۵	۱.۵. تقدّم و تأخر شعر غنایی بر سایر گونه های ادبی.....
۳۲	۲.۵. نتیجه گیری.....
۳۳	۳.۵. تفاوت های شعر غنایی و حماسی.....
۳۶	فصل ششم / تاریخچه ادب غنایی جهان.....
۳۷	۱.۶. ادب غنایی مصر.....
۳۸	۲.۶. ادبیات غنایی آشوری. بابلی.....
۳۹	۳.۶. ادب غنایی هند.....
۳۹	۴.۶. ادب غنایی چین.....
۴۰	۵.۶. ادب غنایی عبری.....

عنوان

صفحه

۴۶	۶.۶. شعر غنایی یونان
۵۰	۷.۶. شعر غنایی روم باستان
۵۲	۸.۶. شعر غنایی آلمان
۵۳	۹.۶. شعر غنایی فرانسه
۵۵	۱۰.۶. شعر غنایی ایتالیا
۵۷	۱۱.۶. شعر غنایی روسیه
۶۱	۱۲.۶. شعر غنایی انگلیس
۶۴	۱۳.۶. شعر غنایی عرب
۷۰	۱۴.۶. نقد و نتیجه گیری
۷۷	فصل هفتم / تاریخچه شعر غنایی در ایران از ابتدای پیدایش تا ابتدای قرن ششم
۷۷	۱.۷. تاریخچه پیدایش شعر غنایی در ایران
۸۱	۲.۷. قالبها و اصطلاحات رایج شعر غنایی فارسی در سده های نخست
۸۶	۳.۷. شاعران غنایی گوی قرن چهارم و پنجم
۸۶	۱.۳.۷. رودکی
۸۹	۲.۳.۷. شهید بلخی
۹۱	۳.۳.۷. جویباری، خسروانی، بلخی
۹۳	۴.۳.۷. دقیقی
۹۴	۵.۳.۷. کسایی
۹۵	۶.۳.۷. رابعه
۹۶	۷.۳.۷. بشار مرغزی
۹۶	۸.۳.۷. فرّخی سیستانی
۹۹	۹.۳.۷. لیبی
۱۰۰	۱۰.۳.۷. عنصری

عنوان

صفحه

۱۰۳	۱۱.۳.۷. منوچهری
۱۰۴	۱۲.۳.۷. عیّوقی
۱۰۵	۱۳.۳.۷. فخرالدین اسعد گرگانی
۱۰۶	۱۴.۳.۷. لامعی
۱۰۷	۱۵.۳.۷. بوحنیفه اسکافی
۱۰۷	۱۶.۳.۷. قطران تبریزی
۱۰۸	۴.۷. خصایص عمده شعر فارسی در سده‌های نخست
۱۱۰	۵.۷. قالبها، انواع و موضوعات شعر غنایی فارسی در سده‌های نخست
۱۱۴	فصل هشتم / اوضاع قرن ششم ایران
۱۱۴	۱.۸. اوضاع تاریخی ایران در قرن ششم
۱۱۹	۲.۸. اوضاع اجتماعی ایران در قرن ششم و بازتاب آن در شعر این دوره
۱۲۳	۳.۸. اوضاع سیاسی قرن ششم و انعکاس آن در شعر این قرن
	۴.۸. کیفیت پیدایش و رواج عرفان و تصوّف در ایران تا قرن ششم و اثرات آن بر
۱۲۵	شعر این قرن
۱۲۸	۵.۸. چگونگی زبان و ادب پارسی در قرن ششم
۱۳۱	فصل نهم / اوضاع قرن هفتم ایران
۱۳۱	۱.۹. اوضاع سیاسی - تاریخی ایران در قرن هفتم
۱۳۵	۲.۹. اوضاع اجتماعی ایران در قرن هفتم
۱۳۷	۳.۹. تأثیر اوضاع اجتماعی قرن هفتم بر آثار ادبی این قرن
۱۴۰	۴.۹. چگونگی زبان و ادبیات فارسی در قرن هفتم
۱۴۳	فصل دهم / اوضاع قرن هشتم ایران
۱۴۳	۱.۱۰. اوضاع سیاسی - تاریخی ایران در قرن هشتم
۱۴۸	۲.۱۰. اوضاع اجتماعی ایران در قرن هشتم

عنوان

صفحه

۱۵۰	۳.۱۰. تأثیر اوضاع اجتماعی ایران در شعر قرن هشتم
۱۵۳	۴.۱۰. چگونگی وضع زبان و ادب پارسی در قرن هشتم
۱۵۴	۵.۱۰. نتیجه گیری از مباحث فصول هشتم، نهم و دهم
۱۵۶	فصل یازدهم / معرفی شاعران غنایی گوی قرن ششم تا هشتم
۱۵۶	۱.۱۱. مسعود سعد
۱۶۳	۲.۱۱. معزی
۱۶۸	۳.۱۱. خیام
۱۷۱	۴.۱۱. سنایی
۱۸۰	۵.۱۱. سید حسن غزنوی
۱۸۴	۶.۱۱. سوزنی سمرقندی
۱۸۷	۷.۱۱. رشید و طواط
۱۹۲	۸.۱۱. ادیب صابر
۱۹۵	۹.۱۱. عبدالواسع جبلی
۱۹۸	۱۰.۱۱. انوری
۲۰۷	۱۱.۱۱. اثیر اخیسکتی
۲۱۲	۱۲.۱۱. مجیرالدین بیلقانی
۲۱۵	۱۳.۱۱. جمال الدین اصفهانی
۲۱۹	۱۴.۱۱. ظهیر فاریابی
۲۲۳	۱۵.۱۱. خاقانی
۲۳۵	۱۶.۱۱. نظامی
۲۴۸	۱۷.۱۱. کمال الدین اسماعیل
۲۵۵	۱۸.۱۱. عطار
۲۶۵	۱۹.۱۱. مولوی

عنوان

صفحه

۲۸۲	..... عراقی .۲۰.۱۱
۲۹۰	..... سعدی .۲۱.۱۱
۳۰۸	..... سیف فرغانی .۲۲.۱۱
۳۱۲	..... شیخ محمود شبستری .۲۳.۱۱
۳۱۶	..... امیر خسرو دهلوی .۲۴.۱۱
۳۲۴	..... اوحدی مراغه‌ای .۲۵.۱۱
۳۳۱	..... خواجوی کرمانی .۲۶.۱۱
۳۴۱	..... ابن یمین .۲۷.۱۱
۳۴۸	..... عبید زاکانی .۲۸.۱۱
۳۵۶	..... سلمان ساوجی .۲۹.۱۱
۳۶۲	..... حافظ .۳۰.۱۱
۳۸۳	..... کمال خجندی .۳۱.۱۱
۳۸۶	..... فصل دوازدهم / قالبهای شعر غنایی
۳۸۶	..... ۱.۱.۱۲ غزل
۳۸۶	..... ۱.۱.۱۲ منشأ پیدایش و سیر تحوّل غزل
۳۹۱	..... ۲.۱.۱۲ ویژگیهای صوری غزل
۳۹۲	..... ۳.۱.۱۲ غزل از نظر محتوا و موضوع
۳۹۳	..... ۲.۱.۱۲ شعر غنایی در قالب غیر غزل
۳۹۳	..... ۱.۲.۱۲ مثنوی
۳۹۸	..... ۲.۲.۱۲ قصیده
۳۹۹	..... ۳.۲.۱۲ قطعه
۴۰۰	..... ۴.۲.۱۲ رباعی
۴۰۲	..... ۵.۲.۱۲ ترجیع و ترکیب بند

صفحه	عنوان
۴۰۳	۶.۲.۱۲. مسمط
۴۰۵	۷.۲.۱۲. مستزاد
۴۰۶	۸.۲.۱۲. مفردات
۴۰۷	۳.۱۲. نتیجه گیری
۴۰۹	فصل سیزدهم / انواع شعر غنایی
۴۰۹	۱.۱۳. مدح
۴۱۵	۲.۱۳. مرثیه
۴۱۹	۳.۱۳. شکواییه / بث الشکوی
۴۲۳	۴.۱۳. حبسیه
۴۲۶	۵.۱۳. خمریه
۴۲۶	۱.۵.۱۳. ساقی نامه
۴۳۰	۲.۵.۱۳. مغنی نامه
۴۳۲	۶.۱۳. هجو، هزل، طنز (شعر انتقادی)
۴۳۴	۷.۱۳. شهر آشوب
۴۳۵	۸.۱۳. اشعار دینی
۴۳۷	۹.۱۳. مناظره
۴۳۸	۱۰.۱۳. لغز یا چیستان
۴۴۰	۱۱.۱۳. ماده تاریخ
۴۴۲	۱۲.۱۳. اشعار قصصی و داستانی
۴۴۵	۱۳.۱۳. تهنیت
۴۴۷	۱۴.۱۳. اشعار مصنوع
۴۴۸	۱۵.۱۳. اشعار عامیانه و محلی (Folklore)
۴۵۲	۱۶.۱۳. فخریه

صفحه	عنوان
۴۵۵	۱۷.۱۳. اشعار وصفی.....
۴۵۷	۱۸.۱۳. انواع دیگر شعر غنایی.....
۴۵۸	۱۹.۱۳. تکمله‌ای بر بحث انواع شعر غنایی.....
۴۵۹	۲۰.۱۳. نتیجه‌گیری.....
۴۶۰	۲۱.۱۳. انواع شعر غنایی در اروپا.....
۴۶۱	۲۲.۱۳. تفاوتها و شباهتهای انواع شعر غنایی در ایران و اروپا.....
۴۶۲	فصل چهاردهم / مضامین غالب شعر غنایی فارسی .....
۴۶۳	۱.۱۴. عشق.....
۴۶۷	۲.۱۴. عرفان.....
۴۶۸	۳.۱۴. عشق عرفانی و حقیقی.....
۴۷۲	۱.۳.۱۴. صفات عاشق عارف.....
۴۷۶	۲.۳.۱۴. اوصاف معشوق ازلی.....
۴۷۹	۳.۳.۱۴. اشعار قلندرانه.....
۴۸۴	۴.۱۴. خدا.....
۴۸۹	۵.۱۴. مذهب.....
۴۹۵	۶.۱۴. فلسفه.....
۴۹۹	۷.۱۴. انسان.....
۵۰۲	۸.۱۴. اخلاق.....
۵۰۷	۹.۱۴. بدینی.....
۵۱۰	۱۰.۱۴. غم.....
۵۱۲	۱۱.۱۴. فراق.....
۵۱۴	۱۲.۱۴. بی‌اعتباری دنیا.....
۵۱۸	۱۳.۱۴. دم‌غنیمت شمردن.....

صفحه	عنوان
۵۲۰	۱۴.۱۴. یاد روزگار وصل و جوانی
۵۲۳	۱۵.۱۴. سیاست
۵۲۶	۱۶.۱۴. نتیجه گیری
۵۲۸	فصل پانزدهم / عناصر در شعر غنایی فارسی
۵۲۹	۱.۱۵. اشخاص
۵۲۹	۱.۱.۱۵. معشوق
۵۳۳	۱.۱.۱.۱۵. جنسیت معشوق
۵۳۶	۲.۱.۱.۱۵. صفات معشوق
۵۴۰	۳.۱.۱.۱۵. زیباییهای معشوق
۵۴۳	۲.۱.۱۵. عاشق
۵۴۴	۱.۲.۱.۱۵. عشاق انسان
۵۴۴	۱.۱.۲.۱.۱۵. عشاقی که واقعیت تاریخی دارند
۵۴۵	۲.۱.۲.۱.۱۵. عشاقی که واقعی بودن آنها محل تردید است
۵۴۵	۳.۱.۲.۱.۱۵. عشاقی که منشأ قرآنی دارند
۵۴۶	۴.۱.۲.۱.۱۵. عشاق اسطوره‌ای
۵۴۶	۲.۲.۱.۱۵. عشاق غیر انسان
۵۴۷	۳.۲.۱.۱۵. صفات عشاق
۵۵۱	۳.۱.۱۵. شخصیت‌های مطرح در شعر غنایی
۵۵۱	۱.۳.۱.۱۵. پیر مغان
۵۵۴	۲.۳.۱.۱۵. ترسابچه / مغبچه
۵۵۶	۳.۳.۱.۱۵. ساقی
۵۵۷	۴.۳.۱.۱۵. زاهد
۵۵۸	۵.۳.۱.۱۵. صوفی

صفحه	عنوان
۵۶۰	۶.۳.۱.۱۵ محتسب
۵۶۱	۷.۳.۱.۱۵ رند
۵۶۵	۲.۱۵ زمان
۵۶۵	۱.۲.۱۵ صبح
۵۶۹	۲.۲.۱۵ شب
۵۷۲	۳.۲.۱۵ بهار
۵۷۶	۴.۲.۱۵ زمان مبهم
۵۷۷	۳.۱۵ مکان
۵۷۷	۱.۳.۱۵ مکان مبهم
۵۷۷	۲.۳.۱۵ خرابات
۵۸۰	۳.۳.۱۵ دیرمغان
۵۸۱	۴.۳.۱۵ صومعه
۵۸۲	۵.۳.۱۵ خانقاه
۵۸۴	۶.۳.۱۵ میخانه
۵۸۵	۴.۱۵ طبیعت
۵۸۵	۱.۴.۱۵ باد
۵۸۷	۲.۴.۱۵ بو
۵۸۸	۳.۴.۱۵ خاک کوی دوست
۵۸۹	۴.۴.۱۵ باغ و سبزه
۵۹۰	۵.۴.۱۵ گلها
۵۹۰	۱.۵.۴.۱۵ نرگس
۵۹۱	۲.۵.۴.۱۵ بنفشه
۵۹۳	۳.۵.۴.۱۵ لاله

صفحه	عنوان
۵۹۴	۴.۵.۴.۱۵ سوسن
۵۹۵	۵.۵.۴.۱۵ گل (گل سرخ)
۵۹۶	۶.۴.۱۵ درختها
۵۹۶	۱.۶.۴.۱۵ سرو
۵۹۷	۲.۶.۴.۱۵ صنوبر
۵۹۷	۳.۶.۴.۱۵ شمشاد
۵۹۷	۵.۱۵ موسیقی و سازها
۵۹۸	۱.۵.۱۵ نی
۶۰۱	۲.۵.۱۵ چنگ
۶۰۳	۳.۵.۱۵ رباب
۶۰۵	۴.۵.۱۵ عود/بربط
۶۰۷	۵.۵.۱۵ ارغنون
۶۰۷	۶.۵.۱۵ دف
۶۰۹	۶.۱۵ سماع
۶۱۳	۷.۱۵ شراب
۶۲۱	۸.۱۵ سلاحها
۶۲۲	۱.۸.۱۵ کمند
۶۲۲	۲.۸.۱۵ کمان
۶۲۳	۳.۸.۱۵ ناوک
۶۲۳	۴.۸.۱۵ تیر
۶۲۳	۵.۸.۱۵ تیغ
۶۲۴	فصل شانزدهم / ویژگیهای صوری شعر غنایی در قرون ششم تا هشتم
۶۲۴	۱.۱۶ زبان